

Genitiv adnominální v češtině: vývoj a současný stav

Martin Janečka, Ondřej Bláha, Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci,
Filozofická fakulta, 2020, 119 str.

V roce 2020 vyšla ve Vydavatelství Filozofické fakulty Univerzity Palackého útlá knížka věnovaná problematice adnominálního genitivu v češtině, jeho vývoji a současnému stavu, od autorů Martina Janečky a Ondřeje Bláhy. Kniha je členěna do šesti kapitol; po krátkém úvodu se nejdříve věnuje obecné charakteristice kategorie pádu, se zaměřením na genitiv, poté popisuje vývoj adnominálního genitivu (dále G_{adnom}) v češtině a jeho stav ze synchronního pohledu, s krátkým vhladem do problematiky frazémů a idiomů, a nakonec navazuje srovnáním užívání G_{adnom} ve vybraných slovanských jazycích a v dalších jazycích českému prostředí kulturně a společensky blízkých, konkrétně v angličtině a němčině. V celé práci je uplatněn dvojí postup, jednak rozbor dosavadních popisů G_{adnom} v odborné literatuře, jednak zpracování vybraného jazykového materiálu, na kterém jsou tendence popsány v teoretických pracích upřesněny na základě frekvenčních údajů.

Při analýze jazykového materiálu pracují autoři se vzorky převážně publicistických textů z několika období. Analýza českých textů v diachronní části zahrnovala texty z let 1848 až 1915 (pro starší období, pro něž publicistické texty chybí, byly vybrány tzv. texty vyprávěcí ze 14. až 19. století), v synchronní části pak byly analyzovány texty z let 1950, 1970 a 2000, s přihlédnutím k podobnému výzkumu textů z roku 2015. Srovnání vybraných slovanských jazyků bylo provedeno na základě internetových verzí deníků, u angličtiny a němčiny vycházeli autoři z citované odborné literatury. Každý z analyzovaných vzorků dat (pro češtinu celkem 9 souborů textů, 6 diachronních a 3 synchronní, pro slovanské jazyky 4 soubory textů, zahrnující slovenštinu, polštinu, srbštinu a ruštinu) obsahoval zhruba 20000 textových slov a byl zpracován jednotným způsobem; v textech byly identifikovány všechny tvary substantiv a byla u nich zjištěna frekvence jednotlivých pádů, a to jak předložkových, tak bezpředložkových. Speciální pozornost byla věnována výskytům (bezpředložkového) G_{adnom} , které byly v českých datech, diachronních i synchronních, dále roztrženy na patnáct podtypů spadajících do dvou skupin, genitivů aktantových a genitivů neaktantových. Použitá klasifikace vychází z Karlíkova (1998)¹ katalogu adnominálních genitivů, v němž jsou ke genitivům aktantovým řazeny (a) genitiv agentní v širokém smyslu (agentní/subjektový, autorský), (b) genitiv nositele

¹ Karlík, P. (1998): Ke klasifikaci genitivu adnominálního. In: *SPFFBU*, A 46, Brno: MU, s. 121–130.

vlastnosti, (c) genitiv patientní v širokém smyslu (patientní/objektový, produktu, zobrazovaného předmětu) a (d) genitiv přivlastňovací v širokém smyslu (přivlastňovací, přináležitosti), zatímco ke genitivům neaktantovým patří např. genitiv vysvětlovací, definující, partitivní a genitiv vlastnosti.²

Autoři bohužel neuvádějí, jakým způsobem byla analýza jazykového materiálu provedena (zda šlo o manuální, nebo (polo)automatickou morfologickou, syntaktickou a následně sémantickou analýzu dat, kolika anotátory byla prováděna a jak byla kontrolována její správnost). I přes pochybnosti o způsobu analýzy je však možné její výsledky hodnotit jako zajímavé a přínosné. Data například ukazují, že přestože v průběhu vývoje češtiny docházelo k větší diferenciaci pádů, pokud jde o jejich frekvenci (kapitola 3.2), čeština se i tak co do rovnoměrnosti frekvenčního rozložení pádů liší od ostatních zkoumaných slovanských jazyků (rozložení pádů je u ní stále méně diferencované, čeština je tedy v tomto ohledu archaičtější, její norma je založena na vývojově daleko starším stadiu jazyka než u ostatních sledovaných slovanských jazyků; kapitola 5.3). Genitiv se v češtině postupně vyhraňuje jako pád nekongruentního atributu (jako pád adnominální), zatímco z jiných syntaktických funkcí (zejména z funkce objektu) ustupuje (kapitola 3.3). Paralelně s oslabováním genitivu ve funkci objektu existovala ve staré češtině ještě stále silná tendence k vyjadřování atributivnosti prostředkem kongruentním (např. *nedostatek vodný*), čemuž odpovídá i původně nízký podíl G_{adnom} na úhrnu všech prostých genitivů v nejstarších textech a jeho postupný, ale nakonec velmi výrazný nárůst v dalších sledovaných obdobích. Z dat také vyplývá, že zatímco ve vyprávěcích textech z doby kolem roku 1300 byl podíl neaktantových adnominálních genitivů vyšší než podíl genitivů aktantových, již ve vyprávěcích textech z doby kolem roku 1600 se tento poměr obrací ve prospěch genitivů aktantových a jejich převaha pak zůstává i v publicistických textech ze všech sledovaných období.

Z hlediska sémantických podtypů G_{adnom} je v nejnovějších textech (roky 1950, 1970 a 2000) mezi aktantovými genitivy nejvíce zastoupen genitiv přináležitosti, následovaný genitivem objektovým a subjektivním, naopak genitiv produktu a zobrazovaného předmětu se v nejnovějších textech nevyskytují téměř vůbec. Mezi genitivy neaktantovými je nejčastější genitiv definující, následovaný genitivem partitivním a časovým, zatímco genitivy vysvětlovací, stupňovací a genitiv vlastnosti mají v nejnovějších publicistických textech v podstatě nulový výskyt. Z pohledu diachronního je patrný zejména výrazný úbytek genitivu partitivního a naopak nárůst genitivu přináležitosti a genitivu objektového. U některých příkladů je však možné polemizovat o jejich správném hodnocení; např. některé příklady genitivu přináležitosti na s. 65 by v souladu s Karlíkovým

² K dalším podtypům v Karlíkově katalogu patří např. genitiv dedikační (řazený autory ke genitivům aktantovým) a genitivy časový a stupňovací (řazené ke genitivům neaktantovým). Pro některé podtypy autoři v monografii používají Karlíkem rovněž zmíněné alternativní termíny, např. genitiv subjektivní (místo agentní), objektový (patientní), posesivní (přivlastňovací), tyto termíny jsou tedy užity i v textu této recenze.

přístupem měly být hodnoceny jako jiný podtyp, např. *podpis ústavního činitele* spíše jako genitiv subjektový (< *ústavní činitel (se) podepsal*). Pochybnosti také vyvolává příklad definujícího G_{adnom} v konstrukci *pouliční obrázky s káděmi plnými ryb* (s. 71) nebo G_{adnom} ve frazému *mít oči plné slz* (s. 78nn.), kdy se v obou případech spíše než o G_{adnom} jedná o valenci adjektiva *plný*; tyto konstrukce pak nikoli překvapivě umožňují různé varianty slovosledného postavení (autory rovněž diskutované), např. *kapsa plná peněz*, *mít peněz plnou kapsu*, včetně případu odtržení rozvíjejícího členu od členu řídícího, např. *plná kapsa peněz*.³

Analýza dat je číselně zaznamenána v tabulkách, zpravidla dostatečně přehledně, aby se čtenář v datech mohl sám zorientovat. Ani méně pozornému čtenáři však neunikne, že téměř ve všech tabulkách v kapitole 3 (tabulky 3–10) jsou špatně umístěny nadpisy sloupců; toto umístění naznačuje, že původně tabulky obsahovaly pouze absolutní počty dokladů, zatímco údaje o procentuálních podílech byly do tabulek doplněny později, snad díky sloučení původně oddělených tabulek. Tím spíš vynikne, že u následujících tabulek 11–20 jsou údaje o absolutních počtech a procentuálním zastoupení sledovaných jevů (neekonomicky) zpracovány v oddělených tabulkách. Jiný problém pak představují např. údaje o nulovém výskytu předložkového dativu v polštině a srbštině (tab. 22 na s. 87); zatímco nulový výskyt tohoto pádu v polštině je v textu komentován, v případě srbštiny nikoli, a soudě podle dokladů na předložkový dativ, které lze nalézt například v korpusu *InterCorp v13 – Serbian*,⁴ se může jednat o chybu.

Autoři si krátce všímají konkurence G_{adnom} a jiných prostředků, a to zejména posesivního adjektiva a bezpředložkového instrumentálu (kap. 4.4). V prvním případě zkoumají zejména prostředky vyjadřující posesivitu nebo jiný, obecnější vztah přináležitosti (např. *šátek babičky / babiččin šátek / babičky šátek*, *ulice Palackého / Palackého ulice*), ve druhém případě se věnují konkurenci genitivu a instrumentálu u substantiv jako *obchod*, *prodejna*, *dům* (např. *obchod potravin / potravinami*), přičemž se opírají o vlastní, velmi úzce zaměřené korpusové sondy. Krátce se také zamýšlejí nad konkurencí G_{adnom} s předložkovým instrumentálem (např. *posílení vztahů armády a pracujících* vs. *posílení vztahů armády s pracujícími*), aniž by však tuto problematiku jakkoli uvedli do souvislosti s prostředky, jimiž se u českých substantiv vyjadřuje reciprocita.⁵ Zejména s ohledem na přehled konkurenčních prostředků G_{adnom} v němčině (kap. 6.2) čtenář může oprávněně postrádat podobný ucelený nástin českých

³ K této problematice viz např. Panevová, J. (1998): Ještě k teorii valence. *Slovo a slovesnost*, 59, s. 1–14, a Sgall, P. – Panevová, J. (2004): *Jak psát a jak nepsat česky*. Praha: Karolinum.

⁴ Adamovičová, A. – Vavřín, M. (2020): *Korpus InterCorp – srbština, verze 13 z 1. 11. 2020*. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK. Dostupný z WWW <http://www.korpus.cz>; např. *U vreme kada vi ovo budete čitali, ona će ploviti ka Evropi*, *V době, kdy toto budete číst, ona popluje k Evropě*, *dok su gotovo trčali ka biblioteci*, *zatímco téměř běželi ke knihovně*.

⁵ Viz např. Kettnerová, V. – Lopatková, M. (2019): Towards reciprocal deverbal nouns in Czech: from reciprocal verbs to reciprocal nouns. *Jazykovedný časopis*, 70, 2, s. 434–443.

konkurenčních prostředků pro genitiv subjektový a objektový, tj. dva typy, které jsou i podle analýzy samotných autorů v češtině velmi frekventované (autoři sice citují některé práce, které se touto problematikou zabývají, např. Karlík (2000),⁶ shrnující přehled však chybí, stejně jako diskuse k problematičtým případům).⁷

Vedle vyhodnocení získaných frekvenčních údajů publikace obsahuje komentáře k citované odborné literatuře a vlastní teoretické úvahy o možných příčinách některých jevů, ne vždy jsou však tyto úvahy nebo dílčí závěry přesvědčivé a opodstatněné. Málo pochopitelná je například výhrada ke Karlíkovu (1998, op. cit.) schematickému vzorci pro adnominální genitiv $N - N_{\text{gen}}$, pro který by podle autorů byl adekvátnější tvar $N_{\text{nom}} (\text{sg/pl}) - N_{\text{gen}} (\text{sg/pl})$, protože v příkladech uvedených v Karlíkově práci (sic!) našli determinované substantivum vždy v nominativu (s. 56). Nepřesvědčivý je také způsob, jakým je dán do souvislosti pokles frekvence objektového G_{adnom} v nejnovějších textech (kap. 4.3.2) s vyjádřením objektu u sloves; ústup objektového G_{adnom} podle autorů „nepochybně souvisí se stále markantnějším ústupem genitivu z pozice objektu na úkor velmi progresivního akuzativu“ (s. 64). Toto tvrzení ovšem není opodstatněné, například vzhledem k tomu, že jak adverbální genitiv (např. *dosáhnout výsledku*), tak adverbální akuzativ (např. *dosáhnout výsledek*) zpravidla odpovídají objektovému G_{adnom} (*dosažení výsledku*). Podobně nepodložené je tvrzení, že plurál v pozici G_{adnom} vyžaduje nedokonavost řídicího substantiva, tj. *pálení_{impf} čarodějnic_{pl}*, a naopak singulár vyžaduje dokonavost řídicího substantiva, tj. *upálení_{pf} čarodějnice_{sg}* (s. 79). Ověřit platnost tohoto tvrzení v autory užívaném korpusu SYNv⁸ není možné pomocí jednoduchého obecného dotazu, protože u substantiv vid v morfologické značce není zohledněn, nicméně např. v manuálně anotovaném a na korpusu založeném valenčním slovníku *NomVallex*⁹ lze nalézt nespočet protipříkladů, tj. dokladů na dokonavá verbální substantiva rozvitá pomocí objektového genitivu v plurálu (např. *vyznamenání_{pf} dárců_{pl} medailemi*, *zaznamenání_{pf} vypůjčených knih_{pl} pracovníky knihovny*), a naopak na nedokonavá substantiva rozvitá pomocí genitivu v singuláru (např. *nabízení_{impf} banánu_{sg}*, *soutěží v zasahování_{impf} malého cíle_{sg} šípem*). V idiomatičtých spojeních, k nimž spojení *pálení čarodějnic* podle autorů patří, je pochopitelně možné očekávat určitou ustálenou formu, ale např. pro obdobné spojení, *vynášení morany*, se ustálila právě autory zavrhaná forma $N_{\text{impf}} N_{\text{gen-sg}}$, obecnou platnost výše uvedeného tvrzení tedy není možné potvrdit.

⁶ Karlík, P. (2000): Valence v modifikované valenční teorii. In: Z. Hladká – P. Karlík (ed.), *Čeština – univerzálie a specifika*, 2, s. 181–192, Brno: Vydavatelství MU.

⁷ Nejasná je např. možnost alternace pomocí posesiva v případě G_{adnom} odpovídajícího genitivu adverbálnímu (např. *zanechat studia > zanechání studia / jeho zanechání, dotýkat se uší > dotýkání se uší / ?jejich dotýkání se*), srov. k tomu diskusi v Kolářová, V. – Vernerová, A. – Klímová, J. (2020): *NomVallex I. Valenční slovník substantiv*. Praha: Ústav formální a aplikované lingvistiky.

⁸ Křen, M. a kol. (2018): *Korpus SYN, verze 7 z 29. 11. 2018*. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK. Dostupný z WWW: <http://www.korpus.cz>.

⁹ Kolářová, V. – Vernerová, A. – Klímová, J. (op. cit.); <https://ufal.mff.cuni.cz/nomvallex>.

Oporu v korpusových datech nemají ani úvahy o vlivu přítomnosti G_{adnom} na konkurenci adverbálního genitivu a akuzativu v pozici objektu ve slovesných frazémeh. K této konkurenci má podle autorů docházet jen tam, kde je jen jedno substantivum po slovese (např. *dosáhnout pravý opak / pravého opaku*), pokud je však přítomen G_{adnom} , k této konkurenci prý nedochází („jelikož je první předmět v A, tak následuje neshodný přívlastek v G – *nemít kousek citu*“, s. 81). Pravdivost tohoto tvrzení lze vyvrátit pomocí dotazu [lemma="mít" & tag="V.....N.*"] [word="kousek|kouska"] [lemma="cit"]; ze 14 dokladů nalezených v korpusu SYNv7 jich 10 dokládá autory zavržovanou konstrukci *nemít kouska citu*, zatímco pouhé čtyři doklady dokumentují alternativu *nemít kousek citu*, autory označovanou za jedinou možnou. Podobným postupem lze také dohledat jak konstrukci *dosáhnout pravý opak čeho*, tak konstrukci *dosáhnout pravého opaku čeho* (např. *něčího záměru, úmyslu*).¹⁰

Pokud jde o formální stránku, kromě již zmíněných problémů s tabulkami a jednotlivých nedostatků jako vyšínutí z větné stavby je třeba čtenáře upozornit, že ne všechny citované publikace jsou uvedeny v seznamu použité literatury (např. Uličný – Janečka, 2013; Karlík, 2000; Cvrček a kol., 2010; Králíková, 1980 a Panevová, 1999).

Výsledky zpracování jazykového materiálu v knize M. Janečky a O. Bláhy nesporně přispívají k přesnějšímu popisu vývoje českého adnominálního genitivu a změn v užívání jeho jednotlivých typů. Srovnáním s jinými slovanskými jazyky autoři dokumentují výjimečné postavení češtiny, pokud jde o rovnoměrnost frekvenčního rozložení pádů. Co do vlastního teoretického popisu dané problematiky však publikace mnoho nových závěrů nepřináší, naopak lze o pravdivosti některých tvrzení pochybovat. Dílčí zkratkovitá a nepodložená tvrzení pak zbytečně vrhají stín pochybnosti i na jiné části textu. Tak ambiciózní téma, jímž problematika adnominálního genitivu bezesporu je, by si v každém případě zasloužilo nejen pečlivější, ale především lépe teoreticky podložené zpracování.

Veronika Kolářová
Ústav formální a aplikované lingvistiky
Matematicko-fyzikální fakulta Univerzity Karlovy
kolarova@ufal.mff.cuni.cz

¹⁰ K problematice konkurence adverbálního akuzativu a genitivu viz např. Skwarska, K. (2004): *Konkurence genitivu a akuzativu s tranzitivními slovesy v češtině, ruštině, polštině a slovinštině*. Disertační práce. Praha: FF UK.